

УДК: 911.2.712(477.4)

Кравцова І. В.

кандидат географічних наук,

доцент кафедри географії та методики її навчання

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини

САДОВО-ПАРКОВІ ЛАНДШАФТИ ЯК ОБ'ЄКТИ РЕКРЕАЦІЇ І ТУРИЗМУ

У статті розглянуті садово-паркові ландшафти з огляду виконання ними функцій об'єктів рекреаційно-туристичної діяльності населення відповідного регіону. Описані основні фактори їхнього розвитку на території Правобережного лісостепу України. Дана характеристика найвідоміших садово-паркових ландшафтів цього регіону, а саме: Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України, дендрологічного парку «Олександрія», парку Потоцьких у Тульчині Вінницької області. Наведені приклади меморіального значення садово-паркових ландшафтів.

Ключові слова: садово-парковий ландшафт, Правобережний лісостеп України, рекреаційно-туристична діяльність.

Кравцова І. В.

САДОВО-ПАРКОВЫЕ ЛАНДШАФТЫ КАК ОБЪЕКТЫ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА

В статье раскрыто значение садово-парковых ландшафтов как объектов рекреационно-туристической деятельности населения соответствующего региона. Описаны главные факторы их развития на территории Правобережной лесостепи Украины. Дана характеристика самых известных садово-парковых ландшафтов этого региона, а именно: Национального дендрологического парка «Софиевка» НАН Украины, дендрологического парка «Александрия» (г. Белая Церковь, Киевская область), парка Потоцких в г. Тульчин Винницкой области. Приведены примеры мемориального значения садово-парковых ландшафтов.

Ключевые слова: садово-парковый ландшафт, Правобережная лесостепь Украины, рекреационно-туристическая деятельность.

Kravtsova I. V.

GARDENING - PARK LANDSCAPES AS THE OBJECTS OF RECREATION AND TOURISM

The gardening-park landscapes as the objects of recreation and tourism activity of the inhabitants of the region has been discussed in the article. The main factors of their development on the Right-bank Forest steppe of Ukraine were described. The characteristic of the famous gardening-park landscapes of this territory was done (National dendrological park “Sofyivka” of NAS of Ukraine (Uman, Cherkassy region), dendrological park “Aleksandriya” (Bila Cherkva, Kyiv region), and the park in Tylchin, Vinnitsa region). The examples of the memorial meaning of the gardening-park landscapes were done.

Key words: gardening-park landscapes, Right-bank Forest steppe of Ukraine, recreation and tourism activity.

Постановка проблеми. Упродовж тисячоліть, фактично з появою осілого способу життя, людина постійно змінювала окремі компоненти та властивості ландшафтних комплексів, надавала їхньому розвитку потрібного спрямування, максимально адаптуючи до власних потреб і бажань, чим і зумовила появу та розвиток такої особливої групи ландшафтів як антропогенні. Якщо спершу це були первісні поселення, різноманітні сільськогосподарські угіддя, то тепер людину оточують урбанізовані райони, промислово-транспортні вузли, великі агропромислові та лісогосподарські комплекси. Серед значної кількості антропогенних ландшафтів особливою групою є група садово-паркових ландшафтів, які за своїми функціональними особливостями, взаємозв'язками, що виникають при взаємодії природної та створеної людиною систем у сучасних умовах розвитку суспільства, вирішують проблеми гармонізації середовища, створення комфортних умов для життя та діяльності сучасної людини. Їх варто

розглядати як своєрідний компроміс між необхідністю перетворювати, використовувати компоненти природи й, водночас, їх зберігати.

Вихідні передумови. Сади і парки є об'єктами детального вивчення різних наук і наукових напрямів: ландшафтної архітектури, садово-паркового мистецтва, культурології, історії, ботаніки тощо. Їм присвячені праці відомих вітчизняних і зарубіжних учених: В. І. Білоуса [1], І. О. Богової, О. П. Вергунова, В. А. Горохова [2], І. О. Косаревського [6], І. С. Косенка [3, 7], В. Я. Курбатова, В. П. Кучерявого [8], О. Л. Липи, Н. А. Нехуженко, І. Д. Родічкіна, І. О. Родічкіної [9], Л. І. Рубцова, R. *Aftanazy* [10] та ін. У цих працях розкриваються питання особливостей технології створення зелених насаджень, описується рослинність цих територій, історичний досвід інтродукції та акліматизації деревних видів тощо.

Мета статті: розкрити особливості функціонування садово-паркових ландшафтів як об'єктів рекреаційно-туристичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Діяльність людини на різних етапах історичного розвитку була спрямована не лише на задоволення господарських потреб. Прагнення до прекрасного, осягнення невідомого, тісного спілкування з природою – все це спонукало її ввести в своє життя мистецтво. Одним із найскладніших „синтетичних мистецтв” – є садово-паркове мистецтво. Це вид архітектурно-художньої творчості, специфіка якого полягає в його синтетичному характері – поєднанні природи, архітектури, пластичних мистецтв у композиційноцілісний твір. Використання для організації простору живого рослинного матеріалу, що безупинно змінює свій вигляд, вносить у твори садово-паркового мистецтва їхню ні з чим незрівнянну естетичну та емоційну своєрідність. Як зазначають А. П. Вергунов, В. А. Горохов [2], паркові картини будуються за законами живопису, а чергування різноманітних візуальних ефектів, які сприймаються в русі, підпорядковане таким же складним ритмічним закономірностям як музика. Парк і сад – це поезія, її символи та асоціації. Варто зазначити, що в різні часи сади і парки крім утилітарних функцій несли і певне

естетичне навантаження. Тому сьогодні вони є об'єктами детального вивчення не лише історії мистецтв, архітектури, але й інших наук, зокрема й антропогенного ландшафтознавства.

Садово-парковий ландшафт – це середовище, яке „зберігає” минуле і „демонструє” майбутнє. Кожна історична епоха відповідно до естетичних уявлень людей та їхніх можливостей залишала після себе певні принципи та прийоми, які формували тогочасний образ садів і парків – кращих зразків „культурного ландшафту”. Це не лише витвори мистецтва, але і своєрідна ілюстрація відповідних філософських поглядів, ставлення людини до природи [1, 2, 4, 6, 8]. Це частина матеріальної дійсності, що оточує людину, впливає на її емоційний стан, світосприйняття, адже формується засобами архітектури, дендрології, літератури в залежності від політичних, релігійних і соціально-економічних умов, які домінували або домінують у суспільстві.

Садово-парковий ландшафт – це антропогенний ландшафт, в межах якого просторово організовані природні компоненти (гірські породи та їх поверхневі форми, води, ґрунти, рослинність тощо) у поєднанні з малими архітектурними формами та спорудами, дорожньо-лінійною інфраструктурою утворюють взаємопов'язану і взаємообумовлену єдність, в якій відображені особливості суспільного світосприйняття крізь призму соціального, економічного та політичного розвитку [4].

Правобережний лісостеп України охоплює значну частину країни в межах Вінницької, правобережжя Черкаської, південних районів Житомирської та Київської, північних районів Одеської, Миколаївської та Кіровоградської, східних районів Хмельницької областей. Сприятливі природні умови зумовили формування розгалуженої системи розселення та неперевершених зразків садово-паркового мистецтва.

Варто наголосити, що формування садово-паркових ландшафтів території дослідження відбувалося під впливом двох основних чинників. По-перше, особливостей прикордонного положення території упродовж століть. І не важливо

яка це була межа: між північчю і півднем, або ж між заходом і сходом. Як бар'єрна, так і функція сполучення кордонів зумовили досить цікаві тенденції. Або це була ізоляція ззовні, або ж дифузія зовнішнього впливу. По-друге, хвиль освоєння території, які йдуть по чергову внаслідок міграційних потоків та особливостей історичного розвитку території. Вони є не лише гілками єдиного культурно-історичного середовища, але і розмаїттям надпластових етнічно-різномірних елементів. Накладання на первинну історико-культурну спадщину більш пізніх нашарувань, пов'язаних з впливом ускладнення існуючих технологічних елементів, дозволяє прослідкувати результати етнічних впливів і особливостей багатьох етносів. У зв'язку з цим садово-паркові ландшафти варто розглядати як важливі об'єкти рекреаційно-туристичної діяльності населення.

Більшість дослідників зазначають, що до середини XVII століття коло власників садів і парків було дуже обмеженим і складалося з царя, його родини та вищих державних діячів. Сад був своєрідним символом влади, багатства і, водночас, місцем проведення дипломатичних зустрічей, прийомів тощо. Майже всі інші власники маєтків не претендували на створення репрезентативних ансамблів, обмежуючись лише утилітарним призначенням садових ділянок [2]. На території Правобережного лісостепу України збереглися два садово-паркові ландшафти, що були закладені у XVII столітті. Це Печерський парк у с. Печера Тульчинського району Вінницької області та Будищанський парк у с. Будище Звенигородського району Черкаської області [5].

У ландшафтній структурі садово-паркових ландшафтів кінця XVIII – першої половини XIX століть формується малоповерховий тип ландшафту. Це пов'язано зі значним зростанням обсягів будівництва, поширенням та утвердженням нового стилю – класицизму. Парк сприймався в контексті загальнокультурних інтересів часу, в ореолі літературних, художніх асоціацій. Інколи він набував своєї філософії, був своєрідним засобом вираження індивідуального бачення світу. Ось перелік смислових об'єктів „Софіївки” (м. Умань Черкаська область). Автори розбили їх за спрямованістю асоціацій на:

„античні” – Хаос, Єлисейські поля, підземна річка Ахеронт, грот Венери, Тарпейська скеля, павільйон Флори, статуя Еврипіда, грот Діани, тераса Муз тощо; „географічні” – Амстердамський шлюз, Венеціанський міст, Кавказька гірка, Китайська альтанка тощо; ландшафтно-екзотичні – Великий водоспад, Мертве озеро (Ахеронтійське озеро), Левовий грот; історичні – камінь Смерті, Усічена колона, каскад Три сльози, грот Локетек та інші [3, 7]. Для прикладу був наведений всесвітньо відомий парк, але навіть невеликі за площею садово-паркові ландшафти цього періоду, також мали свої „міфи”, „мавзолеї”, „руїни” та „грації”, якими їх населяли.

Магнатські резиденції Правобережної України у XVIII столітті були так званими аркадіями, в яких кожне бажання ясновельможного пана було заздалегідь передбачене й виконувалося в одну мить. Кожна резиденція являла собою певною мірою ідеальний світ, який був і помешканням власника та його родини; і місцем збереження родових реліквій, архіву; а також виконував репрезентативну функцію. Все це вимагало від власника резиденції особливо великих витрат. Йшлося не лише про палац, наповнений різноманітними дивами, творами мистецтва, колекціями старожитностей, та про пишній прийом у ньому. Неодмінним елементом садиби мав бути парк або сад. У складі резиденції палац і господарство представляли „земне буття”, а парк був його ідеальною, духовною складовою. „Парк був ніби окремим універсумом, світом у світі, душею резиденції-аркадії. У кожній резиденції він репрезентував якусь свою, оригінальну ідею, розповідав свою історію. Кожною квіткою й деревом, алеєю та колоною парк оповідав відвідувачу про великий міф, написаний геніальним садівником мовою символів на замовлення багатого власника резиденції” [1. Такими замовниками в другій половині XVIII століття стали аристократки, зокрема Ізабелла з Флемінгів Чарторийська, Гелена з Пшездзєцьких Радзівіллової, Ельжбета з Чарторийських Любомирська, Олександра з Енгельгардтів Браницька, Софія Главані-Вітт-Потоцька. Це стало основою для того, щоб Герард Ціюлек назвав ці часи, що настали в садово-парковому мистецтві

після доби барокко, „століттям жінки”. Саме ці жінки визначали ідеї, покладені в основу створених у ті часи парків.

Одним із ранніх ансамблів цього періоду є збудований у 1782 році маєток Потоцьких у Тульчині. У 1775 році Станіслав Щенсний Потоцький переніс свою резиденцію в Тульчин (його батьківський розкішний маєток у Кристинополі відійшов до Австрії після першого поділу Польщі). Центром ансамблю є двоповерховий палац і два флігеля, які з'єднані з головною будівлею дугоподібними галереями. Між ними знаходиться парадний курдонер (120 x 80 м) з великим круглим газоном посередині. Пряма алея з'єднувала палац з костьолом у центрі Тульчина. Друга композиційна вісь перетинає курдонер по центрах флігелів. Архітектором палацового ансамблю в Тульчині був Лакруа. Він створив єдиний ансамбль, до складу якого входили крім палацу також манеж, стайні, турецька лазня й житлові будинки. Композиція головного фасаду центрального корпусу побудована в ритмі десятих колон іонічного ордеру між двома ризалітами з іонічними пілястрами. Бічні корпуси ансамблю акцентовані традиційними виступаючими портиками доричного ордеру, з трикутним фронтоном. Парк „Хороше” („Ларошель”, „Лароше”, „Ля рош”) був створений у 1793 році П'єром Ленро [10]. Парк „Хороша” включав галявини стрижених газонів, широкі дороги, обсажені деревами, систему каналів і водойм, що поділяли садово-паркових ландшафт на частини. Центром водної композиції об'єкту був каскад, який спускався від палацу до мармурового басейну. Доріжки, площадки, острови були прикрашені мармуровою грецькою та римською скульптурою. Прикрасою парку були руїни землі Фідія, купальня в турецькому стилі, мавританська баня, альтанки, мости. По території парку були розміщені вольєри з птахами. У оранжереях вирощували екзотичні види рослин.

Серед зразків садово-паркового мистецтва XVIII століття варто відзначити відомий парк „Олександрія” у м. Білій Церкві Київської області. Для нього була обрана мальовнича місцевість вздовж лівого берега річки Рось, де була вікова діброва. Парк заснований і названий на честь його власниці – Олександри

Василівни Браницької. Автором генерального плану був відомий французький архітектор-паркобудівник Мюффо. За даними Д. М. Криворучко, у 1796 році у Браницьких працювали архітектор Домінік Ботані і садівник Август Станге. Вони, а також садівники Бартецький і Вітт, які керували роботами в наступні роки, втілили в життя проект генплану і заклали основу паркових композицій, використовуючи для цього лісостеповий ландшафт і природні дубові ліси [1, 2, 6, 8-10]. Парк розвивався в напрямі від палацу й оточуючих споруд, так званого „Дідинця”, поступово розширюючись. Неподалік від „Дідинця” розміщена ділянка „Варна”, створена на честь здобуття російськими військами у 1829 році турецької фортеці Варна. У „Олександрії” були побудовані численні альтанки, колонади й містки. Деякі споруди мали романтичні назви: „Руїни”, „Турецький будиночок”, „Китайський місток” тощо. Відкриті галявини, система ставків і декоративні групи дерев створювали чудові картини, які розкривалися поступово під час прогулянки в парку.

Одним із найяскравіших пейзажних парків романтичного напрямку в межах території дослідження є парк „Софіївка”, який знаходиться в місті Умані Черкаської області. Він не має аналогів у садибному будівництві України, тут немає палацу, а композиційним центром є долина річки Кам’янки. Парк був заснований польським магнатом Станіславом Щенсним Потоцьким. Будівництво розпочалося в 1796 році під керівництвом інженера Л. Метцеля і тривало, чергуючись з довгими періодами затишшя, майже все ХІХ століття й частково ХХ століття. Сьогодні І. С. Косенко [7], детально вивчаючи історію створення цього ансамблю, розрізняє шість основних етапів розвитку „Софіївки”: 1796 – 1832 роки; 1832 – 1859 роки; 1859 – 1929 роки; 1929 – 1955 роки; 1955 – 1980 роки; 1980 – наш час. На першому етапі будівництвом, керуючись бажаннями Станіслава Щенсного Потоцького, керував інженер-капітан Людвіг Метцель. Йому було наказано спорудити каскади і водоспади, засадити лісом вододіли, провести у значному обсязі земляні роботи. У перші чотири роки найінтенсивніше велося будівництво гідротехнічних споруд, створювалися

підземні шлюзи, гроти, фонтани, були переміщені та встановлені у відповідному порядку кам'яні глиби. Потім проводилися лісонасадження. Парк був відкритий у травні 1800 року до дня народження Софії Главані-Вітт-Потоцької. До 1805 року був створений головний каскад, підземна річка Стікс (Ахеронт), шлюзи, кам'яні гроти, заповнені водою Верхній і Нижній ставки. Парк прикрашали мармурові копії античної скульптури, обеліски, декоративні вази. Його куточки отримали символічне найменування, пов'язані з давньою міфологією, місцевими легендами, подіями родини власника. Немає ніяких документів, які б засвідчували наявність загального плану створення парку. Існує припущення, що роботи планувалися безпосередньо „на місці”, на основі досвіду майстрів, творчої інтуїції Л. Метцеля та інших інженерів, садівників, художників, а також шляхом переробки невдалих деталей і поступового наближення до ідеального зразка [1, 3, 6, 7].

Сьогодні сади і парки розглядаються як об'єкти культурної спадщини, які пов'язані із іменами відомих історичних постатей. Вони входять до переліку пам'яток архітектури та містобудування України. Софія Главані-Вітт-Потоцька була ініціатором створення неперевершеного зразка садово-паркового мистецтва кінця XVIII – початку XIX століть Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України (м. Умань Черкаська область). Створення садово-паркових ландшафтів Правобережної України було пов'язано із такими відомими прізвищами: Бранницьких, Толстих, Лопухіних, Даховських, Грохольських, Шувалових, Давидових, Воронцових, Свейковських, Потоцьких та інших. Сади та парки багатих польських магнатів і російських вельмож були своєрідними культурними центрами відповідних регіонів. Наприклад, один із центрів декабриського руху знаходився в місті Кам'янка. У В.Л. Давидова неодноразово були С.Г. Волконський, П.І. Пестель, С.І. Мурав'йов-Апостол, М.П. Бестужев-Рюмін та інші. З дитинством Т.Г. Шевченка пов'язана садиба Енгельгардта в селі Будище Звенигородського району Черкаської області. В лютому 1847 року Ференц Ліст був у Немирові, де давав один із останніх своїх концертів у залі палацу графа Болеслава Потоцького. Через декілька років у Немирів приїздив

Оноре Бальзак із Евеліною Ганською, тут «сяяла» «північна красуня» - молодша дочка О.С. Пушкіна, Таша. Садиба К.Ф. фон Мекка в Браїлові Вінницької області пов'язана із життям та творчістю композитора П.І. Чайковського, прихильницею якого була Надія Філаретівна фон Мекк. Навесні 1878 року Петро Ілліч отримав запрошення приїхати у Браїлів. У Браїлові були написані перша оркестрова сюїта, опера «Орлеанська діва», п'єса для скрипки, сім романсів. Власником вороновицької садиби (Вінницька область) був капітан першого рангу Олександр Федорович Можайський. Він зробив відкриття, яке згодом стало основою теорії польотів літальних апаратів. У Печерському парку зберігся стилізований під романську архітектуру мавзолей. Надписи на цоколі зроблені польською мовою: «Проектував Владислав Городецький, будували Костянтин і Яніна з Потоцьких, подружжя Потоцькі, 1904 рік».

Сьогодні палаци, паркові території садово-паркових ландшафтів входять у перелік пам'яток архітектури та містобудування України: парк і палац в смт. Вороновиця (кінець XVIII ст.), садиба Вітославського-Львова (с. Чернятин, кінець XVIII ст.), садиба Ланге (с. Нападівка, кінець XVIII ст.), садиба смт. Муровані Курилівці (початок XIX ст.), садиба С.Ценіної (початок XX ст.), палац княгині М. Щербатової (м.Немирів, кінець XIX ст.), садиба графів Черномських (XIX ст.), парк у с. Спичинці (кінець XVIII ст.), садиба в с. Антопіль (1780 р.), садиба в с. Комаргород (кінець XIX ст.), садиба Собанських в с. Верхівка (1891 р.), парк «Олександрія» (м. Біла Церква, 1793 – XIX ст.), садиба княгині В.В. Голіциної (XVIII – XIX ст.), садиба Давидових у м. Кам'янка (XVIII – XIX ст.), садиба Лопухіних в м. Корсунь-Шевченківський (1783 – 1787 рр.), Мисливський замок у м. Тальному (XIX – XX ст.), «Софіївка» (XVIII – XIX ст.), садиба із парком у м. Шполі (XIX – XX ст.).

Таким чином, садово-паркові ландшафти є своєрідним матеріальним втіленням минулих років, які сьогодні несуть пам'ять про своїх власників. І з огляду на це їх варто розглядати як важливі об'єкти рекреаційно-туристичної діяльності регіону. Подальші дослідження будуть спрямовані на розкриття

питання внеску окремих особистостей, відомих родів у створення садово-паркових ландшафтів території дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус В. І. Садово-паркове мистецтво : коротка історія розвитку та методи створення художніх садів / В. І. Білоус. – К. : Науковий світ, 2001. – 299, [1] с.
2. Вергунов А. П. Русские сады и парки / А. П. Вергунов, В. А. Горохов. – М. : Наука, 1987. – 412, [4] с.
3. Дендрологический парк „Софиевка” / И. С. Косенко, Г. Е. Храбан, В. В. Митин, В. Ф. Гарбуз. – К. : Наукова думка, 1990. – 160 [1] с.
4. Денисик Г. І. Садово-паркові ландшафти Правобережного лісостепу України / Г. І. Денисик, І. В. Кравцова – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2012. – 211 с.
5. Державний реєстр національного культурного надбання (Пам'ятки містобудування і архітектури України) // Пам'ятки України. Історія та культура: науково-популярний ілюстрований часопис. – 1999. – № 2-3. – С. 3-161.
6. Косаревський І. О. Парки України : прийоми створення паркового пейзажу / І. О. Косаревський – К. : Державне вид-во літератури з будівництва і архітектури УРСР, 1961. – 176, [2] с.
7. Косенко І. С. Дендрологічний парк „Софіївка” : монографія / І. С. Косенко. – Умань, 2003. – 230, [2] с.
8. Кучерявий В. П. Озеленення населених місць / В. П. Кучерявий. – Львів : Світ, 2005. – 454, [2] с.
9. Сады, парки и заповедники Украинской ССР: Заповед. природа; Преобразован. ландшафт; Садово-парковое искусство / И. Д. Родичкин, О. И. Родичкина, И. Л. Гринчак и др. – К. : Будівельник, 1985. – 167, [2] с.

10. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej :
województwo braławskie / Roman Aftanazy. Tom 10. – Wrocław, 1996. – 563
p.